

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРНИХ РИ УКРАЇНСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ НАПРИКІНЦІ XVI-XVIII СТОЛІТТЯХ

У статті розглянуто проблему формування характерних якостей особистості українського учителя кінця XVI-XVIII століть.

Ключові слова: братські школи, полемічна література, єзуїти.

В статье рассматривается проблема формирования характерных особенностей личности украинского учителя в конце XVI-XVIII столетиях.

Ключевые слова: братские школы, полемическая литература, езуиты.

Clause considers a problem of formation of characteristics of the person of the Ukrainian teacher in the end XVI-XVIII centuries.

Key words: brotherly schools, the polemic literature.

Постанова проблеми. На початку XXI століття перед системою української освіти постають складні завдання, пов'язані з корінним переглядом стратегії й тактики її розвитку. Вхідження України в сучасний освітній простір потребує серйозної перебудови всієї системи української освіти за найважливішими стратегічними напрямками. Серед них, у першу чергу, можна виокремити підготовку у вищих навчальних закладах спеціалістів зі сформованими професійними та духовно-моральними якостями, які мають активну соціально-педагогічну позицію і забезпечують результативність і якість навчально-виховної роботи.

Так, на думку О. Сухомлинської, існує велика суто психолого-педагогічна проблема духовності й моральності самого вчителя як особистості та його здатності виховати таку ж особистість [7, с.7]. Важливість даної проблеми пояснюється величезною відповідальністю, що лягла на плечі українського вчителя у зв'язку зі зміною соціально-економічних і суспільно-політичних умов життя суспільства, світоглядною трансформацією, перетворенням викладача з носія знань, їх єдиного тлумача на співучасника, організатора навчально-виховного процесу [4, с.116].

Але підготовка сучасного вчителя не можлива без урахування історико-педагогічної спадщини, без органічного зв'язку з традиціями минулих століть. Саме тому ми звернули увагу на період кінця XVI-XVIII століть, пов'язаний з активним розвитком і піднесенням ролі української освіти, формуванням стійких педагогічних традицій.

Проблема визначення характерних рис українського вчителя в досліджувальний період знайшла відображення в роботах Г.Ващенка, І. Іваньо, М.Кашуби, Л.Кондрашової, В.Литвинова, О.Любара, В.Нічик, О.Сухомлинської.

Мета статті: дослідження характерних рис українського вчителя періоду кінця XVI-XVIII століть, на який припадає формування стійких педагогічних традицій. Це спонукало до розв'язання наступних завдань:

- визначити систему вимог, що висувалась до особистості вчителя і була зумовлена соціально-педагогічною ситуацією в Україні;
- дослідити процес формування української педагогічної традиції в контексті розвитку української освіти в досліджувальний період.

Результати дослідження. У другій половині XVI століття становище українських суспільства значно ускладнилося. Люблінська унія 1569 року перетворила українські землі на колонію Польщі, а українських селян – на кріпаків. Після Берестейської церковної унії 1596 року соціально-релігійна ситуація ще більш загострилася; була ліквідована київська православна метрополія, посилювався наступ єзуїтів, які діяли підступно через мережу власно контрольованих навчально-виховних закладів (колегіумів).

Українська православна еліта, на превеликий жаль, піддалася привілеям, дарованим польською короною, і масово перейшла до католицької віри, що фактично призвело до її ренегатства. А сам український народ, зражений і загнаний у неволю, на рубежі XVI-XVII століть опинився перед реальною загрозою духовної асиміляції.

У таких складних умовах цілеспрямованого й добре організованого польсько-католицького наступу чи не єдиним шансом на порятунок було створення української православної школи, здатної виховати нову генерацію патріотичної інтелігенції, спроможної захистити ідеали українського суспільства і покласти, таким чином, край католицькій агресії.

Справу створення таких шкіл взяли на себе братства, що продовжували традиції середньовічних релігійних братств Західної та Східної Європи. Братські організації, отримавши статус ставропігії, розгорнули культурно-освітню роботу, піклуючись про школи, друкарні, бібліотеки, літературу, науку та мистецтво [3, с.10].

Одним із найголовніших завдань розвитку шкільної справи стала підготовка вчителів для братських шкіл, адже сама школа була покликана стати кузницею відродження нової української інтелігенції. Тому вимоги до вчителя братської школи були дуже суворими, особливо у духовно-моральному плані, де і точилася основна боротьба проти католицизму та унії. Так у „Статуті Львівської братської школи 1586 року” ми знаходимо положення про те, що вчитель (або дидакал, як його називали на давньогрецький манер) повинен бути: благочесним і розумним, лагідно мудрим і стриманим, не п'яницею і не розпусником, не злим і не задрісним, не мрійником або порушником благочестя, а в усьому являв би образ для наслідування [1, с.79].

Такі суворі вимоги до особистості вчителя були зумовлені великими надіями, що покладались на братські школи як на останній бастион захисту українського православ'я. Аналіз „Статуту...” доводить нам, що це грамотно, на високому рівні розроблений документ, який детально регламентував організацію й зміст навчально-виховного процесу в братських школах. Там ми знаходимо чіткі вказівки, щодо підтримання належної дисципліни, коли дидакалу було рекомендовано карати учнів за провини не по-тиранські, а

спокійно, справедливо й врівноважено, щоб кожен отримував покарання по-совісті [1, с.80]. Звертає на себе увагу також егалітарний, посправжньому демократичний характер братських шкіл. У „Статуті...” прямо вказується на те, що в школі не існувало жодної різниці між бідними і багатими, а учнів відрізняли тільки за якістю знань.

Найбільш відомими організаторами і вчителями братських шкіл часто виступали письменники-полемісти: Герасим і Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський, Стефан і Лаврентій Зизанії. Полемічна література, яка виникла у розпалі боротьби проти унії, містила в собі паростки православної риторики і була покликана вести непримиренну боротьбу засобами дискусії з єзуїтами на захист українського православ'я.

Переважає більшість дослідників до того ж звертає увагу на захисний, оборонний характер полемічної літератури, яка ніколи не принижувала іншу культуру, наприклад, польську. У той же час виступи і праці єзуїтів були насичені відвертою українофобією. Саме тому, політична й релігійна коректність, стриманість і гуманізм української полемічної літератури відбилися у світогляді та характерних рисах учителів братських шкіл.

Острозька академія (1576 р.), Львівська (1586 р.), Київська (1615 р.) та інші братські школи зробили свою велику справу. Український історик М.Аркас вказує, що в середині XVII століття, незважаючи на воєнне лихоліття, мало не всі українці та більша частина їх жінок і дітей уміли читати і добре знали порядок церковної служби і церковні співи, вчили сиріт і не давали їм вештатись по вулицях [2, с.169].

Поступово, із припиненням воєнних дій і стабілізацією політичної ситуації на Лівобережжі, українська освіта починає виходити на новий, більш високий рівень розвитку, який був пов'язаний з Києво-Могилянською академією. Професори Академії: Феофан Прокопович, Михайло Козачинський, Стефан Яворський, Георгій Кониський намагалися відійти від феодально-теологічного світогляду, руйнували схоластичне мислення й псевдонаукові догми, розмежовували філософію й теологію [8, с.94]. Так у лекціях Г.Кониського ми знаходимо доволі сміливе твердження: „Людині треба шукати в цьому смертному житті, що є найвищим щастям, а не очікувати його в іншому безсмертному житті” [5, с.413].

Надзвичайно актуальною для української педагогічної думки була мовна проблема. В.Литвинов зазначає, що вже на початку XVIII століття робилися неодноразові спроби звернути увагу на народну українську мову, яка вважалася, втім, зовсім непридатною для літературного й наукового викладу. Старослов'янську мову Ф.Прокопович визначав як „грубу” й „непридатну для широкого вжитку”. У зв'язку з цим, він радив писати посібники для навчання розмовною українською мовою, передбачаючи на ціле століття її появу як літературної [6, с.106].

Вплив Академії на ситуацію з освітою у XVIII столітті значно збільшився. Високі російські урядовці зазначали, що серед тих, кого присилали

на учительські посади в різні часи, людьми найкращими, найздібнішими і водночас високоморальними виявлялись завжди ті, що навчались у Київській академії [8, с.99]. У М.Аркаса ми знаходимо: „... у кожному селі при кожній церкві була своя школа; у ній вчили читати і писати дяки, що виходили з Київської академії та українських семінарій” [2, с.328].

Саме у XVIII столітті вперше з'являється думка про те, що професію вчителя слід обирати за покликанням. У її обґрунтуванні чималу роль відіграло вчення українського філософа Григорія Сковороди, також випускника Академії. Г.Сковорода вважав, що через індивідуально неповторний зв'язок із Богом кожна людина відрізняється від інших своєю внутрішньою природою („спорідненістю”). Сенс людського життя, за Г.Сковородою, складає праця за покликанням („споріднена праця”), яка оптимально поєднує природні задатки і нахили людини з її прагненням до самореалізації. Такий підхід дозволяє зробити вибір вчительської професії свідомим і незалежним від зовнішніх обставин життя, передбачає усвідомлення майбутніх перспектив такого вибору.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що формування характерних особливостей українських вчителів наприкінці XVI-XVIII століттях відбувалося за важких умов боротьби проти полонізації й католичення, ренегатства еліти і повної відсутності підтримки з боку інститутів державної влади. Незважаючи на ці негативні фактори, український народ знайшов сили протистояти спочатку польсько-католицькій агресії, а потім і наступу російського царату. Національно-визвольна боротьба наклала свій відбиток на українську педагогічну традицію і характерні особливості українського вчителя, якого саме з цих часів відрізняли: високий патріотизм, демократичні погляди, гуманістична спрямованість думок, невмируща любов до рідної землі та дітей, в образі яких українські вчителі завжди бачили її майбутнє.

Список використаних джерел

1. Антологія педагогічної думки Української ССР / под ред. М.В.Фоменко. – М.: Педагогіка, 1988. – 640 с.
2. Аркас М.М. Історія України-Русі / Микола Миколайович Аркас. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
3. Голобуцький П. Києво-Могилянська академія : до 380-річчя заснування / Петро Голобуцький // Людина і світ. – 1996. – №1-2. – С. 10-14.
4. Клімова Г.П. Освіта і цивілізація / Г.П.Клімова. – Х.: Право, 1996. – 128 с.
5. Кониський Георгій. Філософські твори: У 2 т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 494 с.
6. Литвинов В.Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України / Володимир Дмитрович Литвинов. – К.: Наукова думка, 1984, - 151 с.
7. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2006. – № 1. – С. 2-8.
8. Хижняк З. Осередок освіти, науки й культури України й всієї Східної Європи / Зоя Хижняк // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 12. – С. 88-99.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2010р.